

DEVET TEZA O APOKALIPSI*

Srećko Horvat

U jednom pozorištu izbio je požar iza kulisa. Lakrdijaš je izašao pred zavesu da obavesti o tome publiku. Mislili su da je to šala i pljeskali. Lakrdijaš je ponovio vest; klikitali su još više. Isto tako mislim da će svet propasti uz opšte klicanje dosetljivih glavica, koje će verovati da je to bila "dosetka".

Soren Kierkegaard, *Ili-ili, Prvi dio*, 1843.¹

Prazne ulice i sablasni gradovi, policijski sat i karantena; zatvorene trgovine, restorani, škole i kazališta; zatvorene granice u većini zemalja; oko tri milijarde ljudi u *lockdownu* ili u nekoj vrsti izolacije; laserski termometri, geolokacijsko praćenje i masovni nadzor; stotine milijuna nezaposlenih radnika; vedro nebo nad nama, izvanredno stanje pod nama; stotine milijardi skakavaca roji se u prostranstvima Afrike i Azije hranjeno klimatskim promjenama; plamte najveći požari ikada zabilježeni u černobilskoj "Zoni isključenja", podudarajući se s godišnjicom nuklearne nesreće i trenutnom pandemijom; potresi i poplave; autoritarni kapitalizam i ekofašizam u porastu su u cijelom svijetu.

---

* Uz susretljivo prijateljsko dopuštenje autora donosimo ulomak iz knjige *Poslije apokalipse*, izvanredne po 'skoro' jednodušnoj kritičkoj recepciji, u prijevodu Dore Held, u izdanju VBZ, 2022.

1 Soren Kierkegaard, *Ili-ili*, Sarajevo: IRO Veselin Masleša 1979., prijevod Milana Tabakovića. "Lakrdijaš" se, uslijed specifičnosti u izvorniku korištenog engleskog prijevoda, dalje u tekstu prevodi kao "Kierkegaardov klaun". (op. prev.)

Prije 2020. godine, navedeno bi zvučalo kao loš postapokaliptični znanstvenofantastični film koji bi zbog neuvjerljivog scenarija vjerojatno dobio vrlo loše recenzije, ili, kao što je komentirala jedna prijateljica kada je u ožujku 2020. godine Zagreb, za vrijeme pandemijskog *lockdowna*, pogodio najjači potres u posljednjih 140 godina: "Da sam gledala film u kojem usred pandemije udari potres, dala bih mu 3/10 na IMDb-u." Drugim riječima, samo nekoliko mjeseci nakon službenog početka 2020. godine, ovakav scenarij bio bi doživljen i otpisan kao loša šala nekog Kierkegaardova klauna.

Neki su, pod utjecajem prekretnice predstavljene Oktobarskom revolucijom 1917. godine, bili u napasti predstaviti pandemiju bolesti COVID-19 u proljeće 2020. godine kao "sto dana koji su potresli svijet". No ono što se zbilja dogodilo 2020. godine nije bila iznenadna i neočekivana "apokalipsa", bio je to proces koji je desetljećima ključao ispod površine takozvane normalnosti. Hoće li trenutna situacija dovesti do svjetske revolucije ili novog oblika destruktivnog i autoritarnog kapitalizma (ili postkapitalizma) te posljedično masovnog izumiranja, još uvijek nije sigurno. Ono što je sigurno jest da nije samo tih "sto dana" ono što je potreslo svijet, to je posljedica dugotrajnog procesa, desetljeća neoliberalizma i stoljeća kapitalizma kao dominantnog svjetskog poretka temeljenog na ekstrakciji, eksploataciji i ekspanziji, čije su posljedice naglo izišle na površinu 2020. godine te, doslovce, zarazile naša tijela i umove.

Ako neki budući povjesničari, pod pretpostavkom da će nakon propasti ljudske vrste povijest još uvijek postojati, otkriju "špiljske crteže" suvremenog čovječanstva, ono što bi u ruševinama kasnog *Homo sapiensa* vjerojatno našli bile bi zaštitne maske za lice, istinski simbol naše suvremenosti. Čak i ako se točan podatak o zasigurno šokantnoj količini maski koje danas cirkuliraju ne bi mogao pronaći, ako bi budući povjesničari imali dovoljno sreće da nađu "ostatke" novinskih članaka ili banke podataka društvenih mreža, lako bi mogli zaključiti da nikada prije u povijesti svijeta toliko ljudi nije nosilo maske za lice kao 2020. godine. Već smo 2019. godine mogli vidjeti najrazličitije vrste zaštitnih maski, na svim kontinentima svijeta – od Beograda i Santiaga do Sydneyja i Hong Konga – bilo da se koriste za zaštitu od suzavca, opasnog zagađenja zraka ili katastrofalnih šumskih požara. Potom, kao da sve ovo nije dovoljno, izbio je virus usred već postojeće distopijske stvarnosti neminovne klimatske krize i autoritarnih politika, a maska za lice ubrzo je postala "novo

normalno" na cijelom planetu, neizbježan zaštitni predmet kasnog *Homo sapiensa*.

Kada su se početkom siječnja 2020. godine prve vijesti o visokozaraznom virusu u Wuhanu počele širiti svijetom, mnogi su vjerovali – ili željeli vjerovati – da je to epidemija koja se neće proširiti izvan Kine. Međutim virus je imao druge namjere. Dok se već, bez našeg znanja, širio svijetom putem hiperpovezane mreže svjetskoga kapitalizma (njegove logistike i infrastrukture: avioprijevoznika, vlakova, kruzera, podzemnih željeznica) i same ljudske društvenosti (dodira, zagrljaja i poljubaca), u stvarnom vremenu pratili smo kako, malo prije kineske Nove godine, najvažnijeg slavlja u zemlji, kada stotine milijuna Kineza privremeno migrira, kineska vlada nameće zabranu putovanja i doslovce zaključava 17 gradova s gotovo 56 milijuna stanovnika koji su se odjednom našli u zonama karantene, bez mogućnosti da ih napuste.² Epicentar izbijanja koronavirusa bio je grad Wuhan, s 11 milijuna stanovnika. Odjednom su ulice takozvanog kineskog Chicaga bile prazne, poput grada duhova. To je bila budućnost mjesta koja će ubrzo postati "novo normalno" u cijelom svijetu. Međutim, početkom siječnja 2020. godine kao da je većina svjetskog stanovništva još uvijek živjela u sadašnjosti koja je već prošla, dok je Kina bila u budućnosti.

U pokušaju da se zaustavi širenje virusa, kineska je vlada zabranila bilo kakvu vrstu prijevoza unutar Wuhana kao i u drugim područjima koja su prethodno bila povezana s pokrajinom Hubei. Najednom više nije bilo letova, automobila ili taksija; javni prijevoz, uključujući regionalne autobuse, ugašen je te je nametnuta zabrana prometovanja brodovima i trajektima u drugim velikim gradovima. Dok je kineska vlada odgađala obavještanje svijeta o koronavirusu, Svjetska zdravstvena organizacija, umjesto da brzo upozori ostatak svijeta i pripremi ga na nešto što očito nije bila epidemija ograničena samo na Kinu, već velika svjetska prijetnja, opisala je kinesku karantenu kao "bespredansku".³ Međutim, čak i ovaj bespredanski *lockdown*, koji će u

2 "China expands coronavirus outbreak lockdown to 56 million people", Al Jazeera, 25. siječnja 2020. <https://www.aljazeera.com/news/2020/01/china-expands-coronavirusoutbreak-lockdown-fast-tracks-hospital-200124201635848.html>.

3 Wuhan lockdown 'unprecedented', shows commitment to contain virus: WHO representative in China", Reuters, 23. siječnja 2020. <https://www.reuters.com/article/us-china-health-who-idUSKBN1ZM1G9>.

samo par tjedana – u različitim oblicima – postati "novo normalno" u cijelom svijetu, nije bio dovoljan da bi se obuzdalo širenje virusa.

Čak i prije nego što je dosegao Europu i druge dijelove svijeta, već se proširio kroz semiosferu (svijet proizvodnje i interpretacije znakova) putem društvenih mreža i povijesnih podataka zabilježenih na "pametnim telefonima" (često proizvodima jeftine radne snage upravo iz izrabljivačkih tvornica u Kini). Iz prividne sigurnosti naših domova mogli smo vidjeti fotografije ljudi koji bježe iz Wuhana, a još uvijek smo sve promatrali kao neku vrstu postapokaliptičnog filma koji se nama još uvijek ne događa. Ubrzo smo saznali da je, unatoč *lockdownu*, više od pet milijuna ljudi već napustilo grad.⁴ Istovremeno su u lokalnim selima u pokrajini Hubei karantenske mjere uzeli u svoje ruke: građani su se samoorganizirali i stvorili "zaštićene mjehuriće" unutar zaraženih područja tako što unutra nisu puštali strance. Unatoč činjenici da se kineska vlada trudila ograničiti širenje virusa, bilo je prekasno – virus se već počeo širiti po cijelom svijetu.

Dok su neke vlade reagirale brzo i ograničile širenje virusa bolje od ostalih, opasni klaunovi na vlasti – od Donalda Trumpa do Borisa Johnsona i Jaira Bolsonaro – još uvijek su smatrali da je doba pandemije šala te su za uzvrat pozdravljali nove prilike za kapitalizam katastrofe. Neke vlade, poput turkmenistanske, zabranile su čak i riječ "koronavirus", dok su druge, poput mađarske vlade Viktora Orbána, brzo iskoristile krizu za suspenziju parlamentarne demokracije i u Europi praktički uspostavile diktaturu u punom zamahu. Čini se da se virus pokazao kao dobra "izlika" za mnoge režime, koji su ga, umjesto da ga tretiraju kao ozbiljnu prijetnju zdravlju, iskoristili da legitimiziraju i u konačnici ispune svoje autoritarne mokre snove. Dok je Kina koristila svoj ionako već distopijski nadzorni sustav kako bi pratila zaražena tijela i kontrolirala njihovo kretanje i ponašanje, kompanije iz Silicijske doline prodirale su dublje u javnu infrastrukturu – na primjer, putem takozvanih pametnih gradova – i u ključne javne službe, poput zdravstvenih sustava u cijelom svijetu.⁵ Oni dovoljno privilegirani da ne budu među radni-

---

4 Coronavirus spurs to China to suspend tours abroad and Xi to warn of a 'grave situation', New York Times, 25. siječnja 2020. <https://www.nytimes.com/2020/01/25/world/asia/china-coronavirus.html>.

5 Vidi, npr., Paul Mason, "We must be told what Cummings and Palantir are doing with NHS dana", open Democracy, 4. lipnja 2020. <https://www.opendemocracy.net/en/opendemocracyuk/we>

cima s "prve linije", nego ostanu zatvoreni u svojim domovima, polako su se budili i našli u noćnoj mori koju je najbolje opisala Naomi Klein, nazvavši je "Screen New Deal"⁶ – odnosno budućnost u kojoj se gotovo sve "dijeli" putem zaslona na posredovanoj platformi. To je, kako Klein ističe, budućnost u kojoj ima manje učitelja, doktora i vozača, koja naizgled funkcionira zahvaljujući "umjetnoj inteligenciji", no "u stvarnosti je održavaju deseci milijuna anonimnih radnika u skladištima, podatkovnim centrima, pogonima za moderiranje sadržaja, izrabljivačkim tvornicama elektronskih uređaja, rudnicima litija, industrijskim farmama, pogonima za preradu mesa, i zatvorima, gdje su ljudi prepušteni bolesti i hipereksploataciji".⁷

Iako tekuća godina – dok nastaju ove stranice – još uvijek nije došla svoje kraju, već se može reći da se tijekom 2020. svjetska povijest ubrzala do te mjere da smo se odjednom našli u budućnosti bespredanskog svjetskog "izvanrednog stanja" i, istovremeno, u fazi neizbježne krize sustava koja bi mogla ostaviti posljedice ne samo na budućnost čovječanstva, nego i na budućnost samog planeta. Milijuni letova prizemljeni su, linije kruzera obustavljene i automobili su parkirani tjednima, snizujući cijenu nafte ispod nule po prvi put u povijesti i dovodeći do toga da su naftni tankeri usidreni bez mjesta za istovar. Na trenutak je izgledalo kao da je drugačiji svijet moguć. No ubrzo je stotine milijuna radnika ostalo bez prihoda, budućnosti, dok su upravo ti isti veliki zagađivači – automobilska industrija, zračne i naftne kompanije – financijski izbavljeni.⁸ Sve se moralo promijeniti kako bi sve ostalo isto. Ili postalo čak i gore.

Čak i ako su, na jedan snovit trenutak, neba iznad naših gradova napokon bila čista, klimatska kriza nastavila se ubrzavati i produbljivati, neovisno o percepciji da je vrijeme "usporilo". Ako je 2019. bila godina prosvjeda, od Petka za budućnost (Fridays for Future) do Pobune protiv izumiranja (Extinction Rebellion), golemog i odlučnog klimatskog pokreta koji se širio

---

must-be-told-what-cummingsand-palantir-are-doing-nhs-data/.

6 Naomi Klein, "Screen New Deal", *The Intercept*, 8. svibnja 2020. <https://theintercept.com/2020/05/08/andrew-cuomo-ericsschmidt-coronavirus-tech-shock-doctrine/>.

7 Ibid.

8 "Coronavirus: which governments are bailing out big polluters?", *Climate Change News*, 20. travnja 2020., <https://www.climatechangenews.com/2020/04/20/coronavirus-governments-bail-airlines-oil-gas/>.

svijetom, onda je rana 2020. godina bila, da parafraziram dobar stari znanstvenofantastični film, godina kada je "Zemlja stala".⁹ Umjesto da je bila godina javnih prosvjeda, bila je to godina karantene. Umjesto da je na ulicama, većina stanovništva zatvorena je u domovima. Ako su uopće toliki sretnici da imaju nešto što bi se moglo nazvati "domom". To će se, naravno, vrlo brzo promijeniti. Dok je pandemija nastavila harati u mnogim krajevima svijeta, suočeni s novim mjerama štednje, autoritarizmom i strukturnim rasizmom, ljudi su opet izišli na ulice, od Los Angelesa do São Paola, od Minneapolisa do Londona, kako bi prosvjedovali protiv desetljeća mjera štednje, rastućeg autoritarizma, rasizma i strukturnog nasilja. Ujedinjeni riječima "Ne mogu disati", prosvjeduju protiv gušenja prouzrokovanog strukturnim nasiljem svjetskog kapitalizma.

Netom prije svjetskog *lockdowna* početkom 2020. godine, u vrijeme kada je odjeljak za postapokaliptičnu fikciju već premješten u aktualne teme, vraćao sam se mjestu koje zovem "dom". Riječ je o udaljenom otoku u Jadranskom moru, gdje se odvija prvo poglavlje ove knjige, "Klimatska kriza: Povratak u budući Mediteran". Riječ je o razmišljanju o učincima klimatske krize u mjestu koje još uvijek nije iskusilo katastrofalne promjene s kojima se mnoga druga mjesta na svijetu već suočavaju: snažnim uraganima, brzim rastom razine mora i razornim sušama. No što ako je 2019. godina bila pogled u budućnost mjesta u kojima bi to postalo "novo normalno" – čak i u naizgled mirnoj regiji Mediterana? Što ako se najtoplija zabilježena ljeta, jake oluje i stalne poplave trebaju shvatiti kao upozorenje – ili možda bolje "otkrivenje" – ljeta, vjetrova i poplava koji će tek doći? Središnji su pojmovi koji se istražuju u tom poglavlju o promjenama na Mediteranu klimatsko žalovanje i "solastalgija", ali također, u širem shvaćanju, "postapokaliptična melankolija" i "normalizacija" apokalipse.

U drugom poglavlju, "Nuklearno doba: *Enjoy Chernobyl, Die Later*" – rezultatu puta u takozvanu "Zonu isključenja" samo par mjeseci prije nego što je svjetski zračni promet i turizam doslovce zaustavljen – s naizgled mirnoga Mediterana prelazimo na nešto što je već u onome "poslije apokalipse", i kao mjesto, i u vremenu. U ovom sablasnom mjestu budućnosti ne susrećemo se

---

9 V. američki znanstvenofantastični film *Dan kada je Zemlja stala* (1951.), u režiji Roberta Wisea, o izvanzemaljcu koji neutralizira struju na planetu kako bi prisililo čovječanstvo da živi u miru.

samo s "normalizacijom" katastrofe, već i s nečim što bi se moglo nazvati "komodifikacijom" apokalipse. Proces pretvaranja apokalipse u konzumeristički proizvod ili iskustvo danas se pojavljuje u različitim oblicima, od kina (poznata HBO-ova serija Černobil) i "postapokaliptičnog turizma" (ne samo u Černobilu) do široke lepeze proizvoda koji odražavaju ili materijaliziraju naš trenutni postapokaliptični Zeitgeist. Osim što se u ovom poglavlju Černobil promatra kao primjer "komodifikacije" apokalipse, također nas podsjeća na prisutnu opasnost od nuklearne katastrofe te se uvodi teza "supraliminalnog" karaktera nuklearnog doba.

Treće poglavlje, "Sudar: Maršalovi Otoci su posvuda", počinje zamišljenim putovanjem na Maršalove Otoke, mjesto na svijetu s najviše nuklearnih eksplozija kojemu istovremeno prijete sve brži rast razine mora, kako bismo shvatili što se događa kada se sudare klimatska kriza i nuklearno doba. Kakve su posljedice, ne samo za budućnost mjesta, nego i za samo vrijeme? Kako prenijeti poruku o nuklearnom otpadu, tim "piramidama dvadeset i prvog stoljeća", u daleku i nesigurnu budućnost? U ovom poglavlju uvodi se termin "eshatološka prekretnica" kako bismo upozorili na međupovezanost eshatoloških prijetnji kojima nije zajedničko samo vrijeme postojanja, nego i to što dosežu "prekretnice" koje vode do nepovratne promjene u zemaljskom sustavu. U tom će posljednjem poglavlju doći do "otkrivenja" nečega što stanovnici Maršalovih Otoka nazivaju jednostavno "Grobnicom", a što bi jednako tako moglo biti savršena ilustracija toga što znači živjeti "poslije apokalipse".

Usred Tihoga oceana vraćamo se u 2020. godinu kada se, zajedno s nuklearnim dobom i klimatskom krizom, materijalizirala eshatološka prijetnja pandemije i postala "normaliziranom". Kriza uzrokovana koronavirusom još nas nije dovela do kraja svijeta; prije je "otkrivenje" u izvornom značenju riječi "apokalipsa". Neka vrsta apokaliptične rendgenske zrake koja je razotkri-la ono na što su znanstvenici desetljećima uporno upozoravali (uništavanje prirode i staništa stvara savršene uvjete za prijenos virusa sa životinja na ljude), ali i svjetski sustav temeljen na podlom krugu ekstrakcije, eksploatacije i ekspanzije, koji nas ne vodi samo prema "krajevima svijeta", nego i kraju krajeva svijeta. "Otkrivenje" bolesti COVID-19 sljedeće je: alternativa više nije socijalizam ili barbarizam; jedino što je ostalo na horizontu duboka je transformacija svijeta ili... izumiranje.

Ono što slijedi, prije nego što započnemo putovanje u svijet "poslije apokalipse", glavne su teze koje ćemo naknadno više razrađivati te koje će se pojavljivati u poglavljima knjige.

Apokalipsa se već dogodila

Teza 1: Izumiranje se već dogodilo nastavimo li s trenutnim barbarizmom. Živimo u "goloj apokalipsi" bez dolaska kraljevstva tvoga.

"Kako bih vas mogao spasiti? To se već dogodilo!" kaže James Cole (Bruce Willis) u filmu *Dvanaest majmuna*, kada ga psihijatar u psihijatrijskoj ustanovi 1990. godine pita: "Hoćeš li nas ti spasiti?" Smatrali su ga ludim jer je tvrdio da dolazi iz 2035. godine, budućnosti u kojoj je gotovo cijelo stanovništvo istrijebio smrtonosan virus. Gledati na našu sadašnjost kao razdoblje "poslije apokalipse" zahtijeva, prije svega, sličan preokret u temporalnosti. Ne samo da se apokalipsa kao "otkrivenje" (v. *Teza 2*) već dogodila, nego se i sam kraj – uništenje biosfere i masovno izumiranje – dogodio u budućnosti ne shvatimo li "otkrivenje" brzog raspleta svjetskih događaja i ne budemo li sposobni za radikalnu reinenciju svijeta u vremenu koje preostaje. Kako bismo se približili suvremenom "otkrivenju", moramo krenuti na postapokaliptično putovanje čija je putanja suprotna još uvijek prevladavajućem shvaćanju pojma vremena kao *chronosa*, odnosno ideji – ili prije ideologiji – da je vrijeme nešto "linearno", temeljeno na satovima, kalendarima i vremenskim zonama, stoljećima utemeljeno na kapitalističkom pojmu "napretka" i mita da je čovječanstvo kronološkim redom "napredovalo" prema nečemu značajnom, prema "višem" stadiju civilizacije.

Kada govorimo o "napretku" i apokalipsi, ne smijemo smetnuti s uma da, kao što su nas Déborah Danowski i Eduardo Viveiros de Castro upozorili u svojoj pravovremenoj knjizi *The Ends of The World* (2016.), krajevi svijeta već su se dogodili – nekome, negdje, i obično onima koji su manje privilegirani da profitiraju od onoga što se obično naziva "napretkom" (barut, papir, religija, kolonijalizam, kapitalizam).¹⁰ Međutim, razlika između našega doba i svih prethodnih u tome je što nismo suočeni samo s "krajevima svijeta" koji su simultani i uvijek se događaju. Suočeni smo, i to je ono što našu epohu uistinu čini posljednjom, s mogućnošću kraja koji bi mogao dokrajčiti sve

---

10 Déborah Danowski and Eduardo Viveiros de Castro, *The Ends of the World*. Polity, 2017.

druge moguće "krajeve svijeta", uključujući i samu epohalnost. Što ako ništa ne dolazi nakon "vremena kraja" – nema nove epohe, novoga početka, obećanog kraljevstva?

Za razliku od poprilično optimistične teze "kraljevstva bez apokalipse", prisutne i u judeokršćanskoj eshatologiji i sekulariziranim verzijama revolucionarnih pokreta, naizgled kontraintuitivna teza da se "apokalipsa već dogodila" najbliža je filozofiji Günthera Andersa, važnog ali još uvijek zane-marenog filozofa dvadesetog stoljeća, koji je govorio o "goloj apokalipsi".¹¹ Prema Andersu, "gola" je jer je jedino što nas čeka puka propast. Ne čeka nas kraljevstvo, samo "apokalipsa bez kraljevstva", koja je suprotna i ezekijelskoj eshatologiji i kapitalističkoj vjeri u "napredak". Odnosno kako Anders, čije će se misli i zapisi o apokalipsi pojavljivati u cijeloj knjizi, kaže: *Sada nas činjenica da moramo živjeti s opasnošću od apokalipse koju smo sami prouzrokovali na posve nov način dovodi do moralnog problema. Naš moralni zadatak ne nastaje zbog otkazivanja očekivanog kraljevstva, božjeg suda, ili Krista (kako su Danijel i ostali apokaliptičari očekivali). Naš moralni zadatak nastaje jer smo mi sami, vlastitim djelovanjem, odgovorni (ne kao suci, ali svejedno) za donošenje odluke o tome hoće li naš svijet opstati ili nestati. Prvi smo koji nakon kraja ne mogu očekivati kraljevstvo nebesko, nego baš ništa.*¹²

Sada, kraj "krajeva svijeta" – ne samo kontinuiranog i simultanog kraja različitih svjetova, nego masovno izumiranje i uništenje biosfere i semiosfere – još je vjerojatniji nego u vremenima kada je Anders pisao ovaj ulomak. Katastrofa nije samo pred nama: ako nastavimo ovako, kao da još uvijek postoji "kraljevstvo" koje nas čeka nakon apokalipse, onda se kraj već dogodio, baš kao u filmu *Dvanaest majmuna*. Obrisi te apokalipse bez "sretnog završetka", otkrivenja bez obećanja vječnog kraljevstva nebeskog, istražuju se u drugom, "Nuklearno doba: *Enjoy Chernobyl, Die Later*", i trećem poglavlju, "Sudar: Maršalovi Otoci su posvuda". Ako se apokalipsa već dogodila i nema novoga početka, nove epohe nakon ove, već distopijske, onda je ono što sada živimo

11 Receptija Günthera Andersa napokon se mijenja, uglavnom zahvaljujući radu austrijskog filozofa Konrada Paula Liessmanna i francuskog filozofa Jean-Pierrea Dupuyja, zajedno s mnogim drugim znanstvenicima i institucijama poput Arhiva Günthera Andersa u Beču, i Međunarodnog društva Günthera Andersa, također u Beču. <https://www.guenther-anders-gesellschaft.org>.

12 Günther Anders, "Apocalypse without kingdom", e-flux, veljača 2019., <https://www.eflux.com/journal/97/251199/apocalypse-without-kingdom/>.

već postapokaliptična sadašnjost u kojoj nam je jedini obzor "gola apokalipsa" – ili *izumiranje*.

Apokalipsa kao otkrivenje

Teza 2: Apokalipsa je rendgen iz budućnosti. Omogućava nam otkrivanje arhitekture svijeta, istovremeno kao mjesta i vremena.

Submikroskopska čestica nazvana SARS-COV-2 koja se proširila svijetom 2020. godine na neki je način poslužila kao apokaliptični rendgen koji je razotkrio nedostatke trenutnog svjetskog sustava temeljenog na ekspanziji i ekstrakciji – od kratkoročnih interesa vlada i kratkovidnih "tržište na prvom mjestu" pristupa do dubokih temeljnih nejednakosti između i unutar društava, rasa i klasa, ljudi i drugih vrsta. Pandemija bolesti COVID-19 nije kraj svijeta, ali možda nas više no ikada, jer je tako neizbježna i vidljiva u svim sferama života u cijelome svijetu, podsjeća na izvorno značenje riječi "apokalipsa".

Iako se danas apokalipsa obično shvaća kao "kraj svijeta", izvorno grčko značenje riječi *apokalypsis* (ἀποκάλυψις) drugačije je. Proizlazi iz grčke riječi *apokalýp(tein)*, *apo-* (prefiks koji znači 'od-') i *kalyptein* ('prekriti' ili 'sakriti') te se "apokalipsa" izvorno shvaćala kao "otkrivanje" ili "razotkrivanje". Najslavniji apokaliptični tekst, posljednja knjiga Novog zavjeta, izvorno se zvala Apokalipsa, a sam naslov proizlazio je iz prve riječi teksta zapisane na koinskom grčkom kao *apokalypsis*, u značenju 'otkrivenje'. Izvorno se time referiralo na "otkrivenje" Isusa Krista, kako ga je zapisao Ivan od Patmosa. Unatoč činjenici da je Knjiga otkrivenja ujedno o kraju svijeta i otporu ranih kršćana, današnje prevladavajuće značenje termina "apokalipsa" kao 'konačnog kraja svijeta' proizlazi iz modernog engleskog jezika, kada je počelo značiti 'kataklizmični kraj svih stvari' (približavajući se značenju grčke riječi *kataklysmos* kao 'potop'), a ne 'otkrivenje' (*apokalypsis*) događaja koji slijede. Kada koristimo termin "apokalipsa" u ovoj knjizi, ne referiramo se na "kraj svijeta", već "razotkrivanje" neizbježnosti kraja svijeta kakvog poznajemo – odnosno izumiranje.

Što u praksi znači shvaćanje apokalipse kao "otkrivenja" a ne "kraja svijeta"? Suočeni s katastrofom poput Hirošime ili Černobila, ne smijemo je interpretirati kao ljudski prouzrokovanu katastrofu koja je "iznimka" pravilu,

već kao "otkrivenje" nuklearnoga doba koje uvodi skup novih eshatoloških pravila koja sve do sredine dvadesetoga stoljeća nisu postojala ni u proročanskim vizijama biblijskih proroka ni u ljudskoj stvarnosti. A isto vrijedi za trenutnu i sve goru klimatsku krizu koja, prema znanstvenicima, čak predstavlja novu geološku epohu, takozvani antropocen. Iz perspektive apokalipse kao "otkrivenja", poplave koje su pogodile Mediteran 2019. godine nisu bile pojedinačni nepovezani događaj, nego indikacija poplava – i velikih klimatskih poremećaja koji tek dolaze. Pandemija bolesti COVID-19 prethodnica je pandemija koje će tek doći. A čak i ako to zvuči kao upozorenje Kierkegaardova klauna, također trebamo naglasiti da bi dvadeseto stoljeće moglo postati poprilično malenom fusnotom svjetskih nuklearnih katastrofa koje nas tek čekaju – odnosno, u usporedbi s posljedicama koje postojeća nuklearna testiranja i curenja nuklearnog otpada već imaju na ljude, druge vrste i okoliš. Sve su se te katastrofe mogle izbjeći da smo slušali znanstvenike i da je postojalo političke volje ili, prije, dosad neviđene transnacionalne i međugeneracijske mobilizacije koja bi stvorila politički subjekt sposoban da povuče kočnicu u slučaju nužde. Možda, kako Walter Benjamin slavno upozorava u fragmentu svoje *Jednosmjerne ulice* (1926.) naslovljenom "Protupožarni alarm", revolucije su pokušaj putnika – odnosno ljudske vrste – da aktiviraju kočnicu u slučaju nužde u vlaku koji se naziva "napretkom".

Godine 2020. morali smo "izravnati krivulju" širenja virusa, a u nadolazećim godinama – koje su zapravo već tu – moramo prije svega "izravnati krivulju" klimatske krize. No istovremeno moramo i "izravnati krivulju" postojeće nuklearne prijetnje – a nije riječ o jednome ili drugome, nego oboma, ili prije svima (eshatološkim prijetnjama) istovremeno. Ako samo izravnamo krivulju širenja virusa bez korjenite transformacije toga kako tretiramo prirodu (ekstrakcija resursa, uništavanje staništa, konzumacija mesa) i drugih ljudskih bića (nejednakost, rasizam, eksploatacija), ništa nam ne jamči da se drugi, smrtonosniji virus neće pojaviti i drugi put, za deset godina ili ranije. Zapravo, postaje neizbježno to da se sve, pa i kraj svijeta, može dogoditi ako nastavimo kao da se ništa nije dogodilo, kao da je 2020. godina kratak san ili trenutna noćna mora koja će izbljedjeti – ili prije, biti potisnuta – s "novim normalnim".

Iako je klimatska kriza najveća egzistencijalna i eshatološka prijetnja, koja zahtijeva trenutnu i odlučnu kolektivnu akciju i korjenitu promjenu našeg shvaćanja "napretka" i "rasta", ako "izravnamo krivulju" klimatske krize ne uzimajući u obzir nuklearnu prijetnju, još uvijek postoji mogućnost da nuklearni rat dovede do kraja svijeta, ili slučajno curenje otpada do istrebljenja ljudske vrste zajedno s uništenom biosferom. A isto tako, ako tretiramo pandemiju samo kao iznenadnu smetnju unutar onoga što se zvalo "normalnošću" ne preispitivajući samu tu "normalnost" (posebice uništavanje staništa i izumiranje vrsta što prelaženje virusa sa životinja na ljude čini neizbježnim), nećemo moći raskrinkati i onesposobiti "novo normalno" (daljnje uništenje planete) kao nešto što vodi još većoj katastrofi (masovnom izumiranju).

Možda je ovo najvažnije upozorenje koje proizlazi iz pandemije bolesti COVID-19: apokalipsa (kao "otkrivenje") ne mora se dogoditi kao veliki prasak, kao erupcija supervulkana, destruktivan cunami ili brz rast razine mora; može se pojaviti kao nevidljiva čestica, brzo se širiti i zaraziti i biološku i semiosferu (v. *Teza 3*). Može se dogoditi bilo gdje, bilo kada, i zapravo se i događa cijelo vrijeme. Ono što je 2020. godina razotkrila upravo je međupovezanost istovremenih eshatoloških prijetnji: zemlje u cijelom svijetu pogođene su katastrofalnim potresima, šumskim požarima, najezdama skakavaca i poplavama zajedno s pandemijom. Čak i ako se, na trenutak, nebo opet razbistrilo i nafta ostala pod zemljom, klimatska kriza nije stala, nuklearna prijetnja nije nestala te još uvijek postoji opasnost od još smrtonosnijeg virusa. Jednom kada se te višestruke eshatološke prijetnje susretnu i pokrenu nelinearan proces promjene, možemo govoriti o "eshatološkim prekretnicama" (*Teza 6*) koje postaju sve više "supraliminalnima" (*Teza 7*).

Borba za značenje

Teza 3: Apokalipsa je uvijek semiotički stroj. Katastrofa stvara značenje. Značenje često stvara katastrofu. Ljudi i planet toliko su međusobno povezani da više nije moguće jasno razdvojiti biosferu i semiosferu.

Upravo bi borba za značenje možda i mogla presuditi šansi za naš opstanak. Ako apokalipsu ne shvatimo kao "kraj svijeta", već kao otkrivenje o nadolazećem masovnom izumiranju, tada nije pitanje kako da dešifriramo znakove, već kako da preuzmemo kontrolu nad značenjem da bismo mogli

reagirati na "otkrivenje" o kraju. Kada god se ljudi, kao jedinstvena vrsta koja stvara značenje, susretnu s prošlim ili budućim katastrofalnim događajem (a da ni ne spomenemo stvarnu mogućnost kraja "krajeva svijeta"), ono što se već odvija jest *semioza* – proces označavanja i proizvodnje značenja. Drugim riječima, apokalipsa nikada nije samo "otkrivenje" koje se odvija u fizičkoj stvarnosti ili biosferi; istovremeno je i borba za značenje u semiosferi.

A opet, kao što smo mogli vidjeti 2020. godine u načinima na koje su različite vlade svijeta tretirale COVID-19, kao "kineski virus" ili "obmanu", ili samo još jednu bolest "poput gripe", znanstvenici su uporno upozoravali da ćemo se, što više budemo uništavali staništa i nastavimo li s konzumacijom mesa, sve više susretati s pandemijama – i gorima od bolesti COVID-19. Dvadeset prvo stoljeće moglo bi vrlo lako biti i stoljeće pandemija. Međutim, izbijanje koronavirusa 2020. godine nije samo čin skoka virusa – barem prema trenutnim podacima – sa životinja na ljude; sami su ljudi također učinili mentalni skok. Jednom kada je zaražena ljudska vrsta, pogođen je i sam jezik. Jednom kada se to dogodilo, zaražena je i ljudska subjektivnost.

Novi jezik ("izravnati krivulju", "socijalna distanca", "samoizolacija") nastao 2020. godine kao posljedica pandemije dobar je primjer toga kako katastrofalni događaji ne utječu samo na biosferu i ne zaraze samo biološka tijela. Katastrofa se istovremeno odvija u semiosferi – sferi proizvodnje i cirkulacije znakova. Prethodne pandemije također su ostavile svoj trag u jeziku i ljudskoj društvenosti. Zašto, na primjer, još uvijek kažemo "nazdravlje" kada netko kihne? Prema nekim teorijama, stoljećima stari izrazi poput "nazdravlje", "Gesundheit" ('zdravlje'), "bless you" ('blagoslovljen'), u brojnim jezicima potječu iz vremena kada su bila česta izbijanja kuge, kada je kihanje često bilo prvi znak da je netko zaražen. Drugim riječima, jezik i društvena pravila koja su još uvijek u uporabi zapravo su rezultat prethodnih pandemija.

Upravo je francuski filozof i psihoterapeut Félix Guattari u svojem proćkom djelu *Les trois écologies* (objavljenom 1989.) već zagovarao širenje definicije ekologije ne samo kako bismo premostili ekološku sferu nego i društvene odnose i ljudsku subjektivnost (poput neke vrste "mentalne ekologije"). Ova ekozofska perspektiva (koju ne treba miješati s filozofijom ekološkog ekvilibrijuma) ne uzima u obzir samo međupovezanosti društvene/semioske i ekološke sfere; također gleda na klimatsku krizu kao na izravan

rezultat širenja novog oblika kapitalizma, novog svjetskog sustava koji je Guattari, u vrijeme kada su još uvijek postojala dva velika politička i ideološka bloka te su svi još uvijek govorili samo u terminima odnosa Istoka-Zapada ili Sjevera-Juga, proročki nazvao "integriranim svjetskim kapitalizmom": *Suvremeni kapitalizam može se definirati kao integrirani svjetski kapitalizam, jer naginje prema stanju u kojem ga nijedna ljudska aktivnost na planetu ne može izbjeći. Može se smatrati da je već kolonizirao sve površine zemlje, tako da se esencijalni aspekt njegova izraza sada tiče novih aktivnosti koje želi prekodirati i kontrolirati.*¹³

Umjesto razmišljanja o prirodi kao nečemu odvojenom od kulture i semiosfere, Guattarijeva ekozofska perspektiva u cijelosti preispituje subjektivnost i kapitalističke formacije moći. Taj novi svjetski sustav, prema Guattariju, "ne samo da intervenira u svijet, već prodire i u nas na najosobnijoj razini", odnosno na nesvjesnoj razini koja je također u interakciji s "ključnim komponentama integriranog svjetskog kapitalizma s dosad neviđenom i neistraženom invazivnošću".¹⁴

Pandemijom bolesti COVID-19, kao posljedicom hiperintegriranog svjetskog kapitalizma koji uništava biosferu kontinuiranom ekstrakcijom i ekspanzijom, zaražen je i sam jezik. Postoji li bolji dokaz od izraza i pojmova poput "socijalnog distanciranja", "samoizolacije", "povratka u normalno", ili čak neologizma Angele Merkel, *Öffnungsdiskussionsorgien* (da parafraziram, "orgija rasprave o ponovnom otvaranju")?

Ti novi izrazi koje je isprovocirao virus nisu puki termini. Način su pridavanja značenja svijetu koji je u dubokoj promjeni te, istovremeno, način konstruiranja redefinirane političke, društvene i mentalne stvarnosti. Čim bilo koji od tih pojmova stavimo pod kritički mikroskop, u njima ne vidimo samo konstruiran odnos s katastrofom, već i narativ: na primjer, kako su fraze "povratak u normalu" ili "novo normalno" zapravo dio kompleksnijeg procesa "normalizacije" apokalipse (v. Teza 5). Kao što ćemo vidjeti u trećem

---

13 Felix Guattari, "Integrated world capitalism and molecular revolution", tekst predstavljen na CINETEL-u (Conference on Information and/as New Spaces of Liberty), koji se održao u Rio de Janeiru 1981. godine. Engleski prijevod preuzet s: <https://adamkingsmith.files.wordpress.com/2016/10/integrated-world-capitalism-and-molecular-revolution.pdf> (italic SH).

14 Ibid.

poglavlju, "Sudar: Maršalovi Otoci su posvuda", čak i naizgled neopterećena riječ kao bikini u sebi skriva ideološku borbu za značenje koja se odvila u pozadini nuklearne apokalipse.

Katastrofalni događaji uvijek stvaraju značenje i pretvaraju se u narative. Samim time je nemoguće razmišljati o apokalipsi a da istovremeno nisi uronjen u apokaliptični narativ koji je star koliko i čovječanstvo, a s njime i mitologije stvorene da bismo se mogli nositi s konačnošću, od prvih špiljskih crteža do poplava i usuda iz Biblije i drugih religijskih tekstova. To, naravno, ne znači da su trenutna klimatska kriza ili nuklearna prijetnja samo narativi – trenutna epoha nešto je posve novo u povijesti odnosa ljudi i Zemlje. Istovremeno ne smijemo zaboraviti da trenutna planetarna kriza ne utječe samo na biosferu nego i semiosferu te samim time ljudsku subjektivnost, koja često vodi prevladavajućem osjećaju straha, tjeskobe, depresije, beznada i specifične vrste melankolije.

Postapokaliptična melankolija

Teza 4: Trenutna devastacija planeta ostavlja duboke ožiljke ne samo na zemaljskoj površini, nego i na ljudskoj subjektivnosti. Preplavljujući i prevladavajući osjećaj kraja mogao bi se nazvati "postapokaliptičnom melankolijom".

Dubinske promjene koje na svakodnevnoj razini proživljavamo, od uništavanja okoliša do razdoblja pandemije, već su transformirale ljudsku subjektivnost. Prevladavajuća osjetljivost koja se danas može nazreti neka je vrsta "postapokaliptične melankolije", osjećaja kraja koji nije poput nijednog prijašnjeg kraja, kraja koji je neizbježan ako nastavimo sa sadašnjim svjetskim sustavom, kraj koji znači kraj biosfere i masovno izumiranje, bilo ono brzo ili sporo, osjećaj da se sve mijenja i da je jedino što je sigurno upravo izumiranje. To, naravno, stvara tjeskobu – i vodi do poteškoće, ili prije nemogućnosti, nošenja s nepovratnim gubitkom.

Ova vrsta "postapokaliptične melankolije" mogla se nazrijeti u kolovozu 2019. godine, u vrijeme najvrućeg ljeta ikada zabilježenog, kada je Island održao pogreb prvom ledenjaku, žrtvi klimatske krize. Dok su znanstvenici upozoravali na to da su stotine drugih ledenih pokrova na subarktičkom otoku u opasnosti da dožive istu sudbinu, postavljena je brončana plaketa na goli pojas neplodne zemlje nekoć prekrivene ledenjakom Okjökul. Na plaketi piše:

Pismo budućnosti

Ok je prvi islandski ledenjak koji je izgubio svoj ledenjački status.

U sljedećih dvjesto godina očekuje se da će svi naši ledenjaci završiti isto.

Ovaj spomenik tu je da obznani da nam je poznato što se događa i što treba napraviti.

Samo vi znate jesmo li uspjeli.

Ágúst 2019

415 ppm CO₂¹⁵

Samo mjesec dana kasnije, kada se ispostavilo da se upravo odvija i najtopliji rujan ikad zabilježen, održao se još jedan "pogrebni marš". Ovoga puta u švicarskim Alpama, aktivisti su (ili prije ožalošćeni) obilježili nestanak ledenjaka Pizol, kao posljedice podizanja globalnih temperatura. Nažalost, čini se da je sezona pogreba tek počela: nedavno istraživanje švicarskih znanstvenika navodi da bi do 2050. godine barem polovica švicarskih ledenjaka mogla nestati, dok bi više od 90 posto volumena ledenjaka moglo nestati do 2100. godine.¹⁶ To bi značilo, da vizualiziramo opseg, gotovo 4000 pogreba.¹⁷ Kako odžalovati, ili ikada prevladati takav gubitak? Kao da ta procesija pogreba nije bila dovoljna, u listopadu 2019. godine na tisuće aktivista ekološke inicijative Extinction Rebellion priredilo je u središtu Londona simboličku "pogrebnu procesiju" za planet, noseći ljesove i papirne kosture kako bi skrenuli pažnju na trenutnu klimatsku krizu. Jedan od aktivista izjavio je: "Povezujemo se s našim žalovanjem zbog goleme količine vrsta koje su već nestale, ljudi koje je već pogodila klimatska promjena, braće i sestara širom svijeta."¹⁸

---

15 415 ppm CO₂ odnosi se na rekordnu razinu ugljičnog dioksida u atmosferi, koja je dosegnuta u svibnju 2019., prvi put u povijesti čovječanstva. <https://www.sciencealert.com/it-s-official-atmospheric-co2-justexceeded-415-ppm-for-first-time-in-human-history>.

16 "Više od 90 posto volumena ledenjaka u Alpama moglo bi nestati do 2100. godine", European Geosciences Union, priopćenje za javnost, 9. svibnja 2019. <https://www.egu.eu/news/482/more-than-90-of-glacier-volume-in-the-alps-could-be-lost-by-2100/>.

17 Sveukupni broj ledenjaka u Alpama prema European Geosciences Unionu. V. prethodnu bilješku.

18 "Klimatski aktivisti Ujedinjenog Kraljevstva održavaju 'pogrebnu procesiju' za planet", Al Jazeera, 12. listopada 2019. godine, <https://www.aljazeera.com/news/2019/10/uk-climate-activists-hold-funeral-procession-planet-191012183408672.html>.

Dok su pogrebi od Islanda i Švicarske do Londona dobivali zamah, ne-
tom prije nego što će zbog pandemije bolesti COVID-19 postati nemoguće
održavati slične javne akcije, barem prvih par mjeseci 2020. godine, mogli
smo vidjeti vrstu žalovanja ne samo za onim što je već izgubljeno, već i za
onim što će se tek izgubiti. Ti pogrebi nisu se održavali samo za izgubljene
ledenjake, bili su to pogrebi za sve ledenjake koje ćemo izgubiti i koji su već
izgubljeni ako nastavimo djelovati kao da će se to dogoditi tek u vrlo dalekoj
budućnosti. Bio je to pogreb za planet uništen ekstrakcijom i ekspanzijom.
Suvremeno "klimatsko žalovanje" usko je povezano s katastrofom koja se već
dogodila kao i onom koja će tek doći, uključujući i onu koja se upravo odvi-
ja. To sve našu suvremenu osjetljivost čini poprilično kompleksnom: nije to
samo tuga zbog gubitka, već i vrsta "anticipatornog žalovanja" ("solastalgije")
zbog onoga što će biti izgubljeno ili je u procesu gubljenja. Time se dalje ba-
vimo u poglavlju "Klimatska kriza: Povratak u budući Mediteran".

Međutim "tugovanje" možda nije najbolji termin za opisivanje stvarnog
osjećaja dosad neviđenog gubitka s kojim se čovječanstvo suočava. Kada se,
barem prema Freudovu slavnom tekstu *Tugovanje i melankolija*, nemoguće
pomiriti s gubitkom koji je preteško pojmiti, ono s čime se nosimo zapravo
je melankolija. Iako i tugovanje i melankolija potiču od gubitka, njihov ishod
je drugačiji. Tugovanje je proces kroz koji napokon uspijevamo prebroditi
patnju prouzrokovanu važnim i nepovratnim gubitkom (poput smrti voljene
osobe). To ne znači da gubitak nestaje; prije znači da napokon možemo pre-
broditi tugu i naučiti živjeti s gubitkom. Melankolija, barem prema njegovoj
teoriji, vrsta je "neuspješnog" tugovanja, Freud ju je čak nazvao "patološkom",
tu nemogućnost da prebrodiš tugu koja vodi do toga da ne možeš živjeti bez
gubitka ili, umjesto toga, da pretvaraš gubitak u robu ili fetiš. U oba slučaja
iznevjerio si gubitak.

Umjesto ove interpretacije melankolije, kako bismo shvatili što "posta-
pokaliptična melankolija" znači, i samim time se možda uspjeli nositi s eko-
loškim žalovanjem i solastalgijom, moramo se vratiti velikom njemačkom
filozofu Walteru Benjaminu, koji nije jasno razlikovao žalovanje i melanko-
liju. U knjizi *Trauerspiel* (doslovce, "Žalobna igra"), njegovoj ranoj studiji ba-
roknihi kazališnih djela u kasnom šesnaestom i ranom sedamnaestom stolje-

ću, Benjamin je izložio implicitnu eshatološku strukturu tih djela. Upravo se "žalovanje" (*Trauer*) prepoznaje kao prevladavajuće raspoloženje inherentno toj strukturi. No ono što je zanimljivo, kao što je mnogo Benjaminovih čitatelja već istaknulo, jest to što on ne prati tradicionalnu dihotomiju između tugovanja i melankolije. Umjesto "patologizacije melankolije", Benjamin je rehabilitirao njezin subverzivni potencijal, pokazujući da ona uvijek sadrži mogućnost vlastitog potkopavanja. Način suočavanja s teškom stvarnosti u ranom modernitetu bio je neka vrsta dijalektike melankolije koja se mogla igrati (*spiel*) s žalovanjem (*Trauer*), pretvarajući žalovanje u potencijalan politički alat pomoću kojega se s gubitkom moguće nositi na konstruktivniji način. Benjaminu je *povijest ono što bude bilo*, te upravo "ovaj specifičan oblik predbudućeg vremena", kao što Sami Khatib primjećuje, "pruža strukturni uvjet potreban za mogućnost retroaktivnog iskupljenja za propuštenu priliku za sreću u prošlosti kao i anticipatorno povlačenje 'kočnice za nuždu' katastrofalnoga jurećeg vlaka kapitalističkog moderniteta."¹⁹

Suočeni s mogućnošću da svijet kao cjelina – njegova biosfera i semiosfera – može doći svome kraju upravo kao rezultat kapitalističkog moderniteta, čini se korisnim vratiti se Benjaminovu razumijevanju melankolije, koje, sa svim svojim dvosmislenostima, možda sadrži u sebi sredstva za pronalazak načina da se otkrije i povuče "kočnica za nuždu". A "klimatsko žalovanje" i "solastalgija" ostaju važnim područjima istraživanja unutar naše suvremene psihosfere te bi trebali postati dijelom osnovnoškolskog obrazovanja, organiziranja i aktivizma u cijelome svijetu. No ono što se istovremeno mora prepoznati jest melankolija koja se ne može svesti na tugovanje i ne može se njime izliječiti.

Zašto? Jednostavno zato što se *povijest koja bude bila naziva izumiranjem*. A to je gubitak koji nije samo gubitak voljene osobe, staništa, pa čak ni gubitak cijele vrste. To je gubitak svega toga skupa, i više. Taj je gubitak toliko velik (v. Teza 7 o "supraliminalnom") da obuhvaća sve druge gubitke. Nisu samo sveukupna naša ljudska iskustva, uključujući kulture i jezike, arhitekturu, umjetnost i znanost, ono što će nestati, već cijela biosfera i sve druge živuće vrste; ono što se gubi sama je budućnost. Kako se tuguje za gubitkom

---

19 Sami Khatib, "Brushing Walter Benjamin's 'Angel of History' against the grain", *Crisis & Critique*, vol. 3., br. 2, 2016, str. 38.

koji nije samo budući gubitak, već i gubitak same budućnosti? Vrlo često je tome odgovor "normalizacija" (v. Teza 5), proces koji gubitak pretvara u fetiš ili robu (to je, između ostaloga, tema poglavlja o Černobilu).

Ono na što nas Benjamin podsjeća jest dijalektički potencijal melankolije koji ne bi bio ni "patološki" odgovor na gubitak ni komodifikacija žalovanja. Kada se u ovoj knjizi koristi termin "postapokaliptična melankolija", to nije samo kako bi se opisao trenutni *Zeitgeist*, već i podsjetnik na Benjaminovu dijalektiku melankolije koja u sebi sadrži mogućnost pronalaska izlaska iz kobnog kruga izdaje gubitka. Kraj svijeta (masovno izumiranje) nije bilo kakav gubitak. To može biti gubitak cijeloga svijeta. No jednako kao što gubitak voljene osobe predstavlja gubitak jednoga svijeta (koji može dovesti do tugovanja ili melankolije), tako je gubitak na koji se "postapokaliptična melankolija" referira onaj gubitak za kojim je nemoguće tugovati, jer je prevelik ("supraliminalan") i predstavlja gubitak koji se već dogodio u budućnosti. Međutim, koliko god da mračno zvučalo, "postapokaliptična melankolija" ne mora nužno voditi tom paralizirajućem osjećaju da ne možemo ništa promijeniti. Upravo je konjunkcija postapokaliptične melankolije (nemogućnost pomirenja s gubitkom) i dosad neviđenog političkog djelovanja ono što nudi izlaz iz našeg suvremenog zastoja.

Što ako je jedini način izbjegavanja gubitka (prisutan u tugovanju i melankoliji) u depatologizaciji melankolije? Depatologizacija bi značila priznavanje nemogućnosti tugovanja "povijesti koja bude bila" i, istovremeno, nošenje s gubitkom na konstruktivan način, ne uključujući u to uobičajene karakteristike upijanja i recikliranja tugovanja, već subverziju (ili *spiel*) koja bi mogla biti lijek zahvaljujući kojem bi postapokaliptična melankolija mogla postati korisnom. Kada nam je na obzoru izumiranje i suočeni smo s takvim neviđenim gubitkom, imamo odgovornost prema budućim generacijama dobro shvatiti i minimalizirati već postojeće eshatološke prijetnje, upozoriti ih na "piramide dvadeset prvog stoljeća", nekropole radioaktivnosti ili smrtonosnih virusa, ali i konstruirati drugačiji kraj svijeta. To ne bi trebalo biti samo moralna izreka, već i naša politička dužnost. A upravo ta dužnost ili etika – i dosad neviđena kolektivna akcija neodjeljiva od gubitka – ono je što nas možda može naučiti kako da živimo s "postapokaliptičnom melankolijom".

"Normalizacija" apokalipse

Teza 5: Trenutnu devastaciju svijeta omogućava proces "normalizacije" suvremenog barbarstva. Umjesto "povratka u normalu", trebamo "normalno" tretirati kao istinski problem.

Apokalipsa nije samo eshatološki događaj, to je epoha u kojoj ljudska vrsta postaje "gospodar apokalipse"; to je politički događaj *par excellence*. Odnosno, u kontekstu pandemije bolesti COVID-19 – koliko god da nam znanost i medicina bile potrebne, odluka kako se nositi s ovom eshatološkom prijetnjom prije svega je politička odluka, koja je posve povezana s ekonomijom i kapitalističkim pojmom "napretka". Zato su sve snage staroga svijeta – od populističkih vođa i autoritarnih vlada do vojno-industrijskih kompleksa i nadzorničkog kapitalizma – ušle u sveti savez "normalizacije" apokalipse i postapokaliptične melankolije, koje se šire brže od bilo kojeg virusa.

Ovo što slijedi samo je nekolicina od tisuća sličnih naslova iz gotovo svakog kutka svijeta kasnog proljeća 2020. godine: "Wuhan je na polaganom putu prema normalnosti nakon 76 dana *lockdowna*"; "Merkel započinje s postupnim vraćanjem u normalu u Njemačkoj"; "Djelomičan povratak u normalu, policija se priprema za prosvjede u Berlinu"; "Irsku čeka 'sporo kretanje prema normalnosti' nakon *lockdowna*"; "Italija je traumatizirana i normalno stanje još uvijek je samo daleki san"; "Cipar poduzeo prvi korak prema postupnom povratku u normalu"; "Veliku Britaniju čekaju još tjedni prije povratka u normalu"; "Kanađane očekuju još tjedni ili mjeseci prije povratka života u normalu".

Godina 2020. mogla bi se možda zvati godinom "normalizacije", ili, preciznije rečeno, godinom kada je ideologija "normalnosti" istovremeno razotkrivena i ponovno uspostavljena, po potrebi i uz objavu izvanrednog stanja. Dok su se vlade i korporacije svijeta bile željne vratiti u "normalu" (spasiti ekonomiju i osigurati daljnji "napredak") ili su se već pripremale za ono što će se ubrzo nazvati "novim normalnim" (masovni nadzor, restrikcija kretanja, autoritarni kapitalizam, daljnja eksploatacija rada i prirodnih resursa), milijarde ljudi na koje je pandemija bolesti COVID-19 na različite načine utjecala, osim što su se trudili preživjeti u sve gorjoj distopijskoj stvarnosti, usvajali su novi jezik i novu društvenost u dobu pandemije. Fizička udalje-

nost, strah od Drugoga i trajna tjeskoba, da nabrojimo samo nekoliko, ubrzo su postali dio nove društvenosti koja je sve osim normalne. Brzinu kojom se virus širio svijetom omogućila je sama infrastruktura i logistika trenutnog svjetskog sustava temeljenog na ekstrakciji i ekspanziji. Suvremeni svjetski gradovi, dizajnirani za automobile i cirkulaciju ljudskoga rada, također su sve osim "normalnoga" i nisu dobri za zdravlje, posebice ako moramo živjeti s pandemijom. Isto vrijedi za privatizaciju javnih zdravstvenih sustava: ne samo da je podfinanciranje i uništavanje ovog neprocjenjivog sektora štetno za cijelo društvo, već naše buduće preživljavanje zbilja ovisi o tome da se radi upravo suprotno.

Ono što je kriza bolesti COVID-19 razotkrila (barem onima koji to nisu vidjeli prije ili nisu toga bili svjesni) upravo je to da naš opstanak ovisi o svim tim milijunima takozvanih "esencijalnih radnika", od medicinskih radnika, njegovatelja do sezonskih poljoprivrednih radnika i dostavljača, koji nisu samo zaslužni za zdravlje društva, već i rade u uvjetima opasnim za zdravlje te su potplaćeni, a sve da bi slasne šparoge ili dugo željena knjiga stigli na stol onih sretnika koji imaju sredstva (dom, posao, računalo i internet; ušteđevinu, obitelj, prijatelje) potrebna za luksuz "samoizolacije" ili "socijalnog distanciranja". Je li to nešto što bismo trebali nazivati "normalnim"?

Možemo dati primjer još jednog prizora koji je postao "novim normalnim" u proljeće 2020., upravo prije nego što su se u Sjedinjenim Državama trebali odviti najveći prosvjedi i društveni nemiri od 1968. godine, nakon brutalnog rasističkog ubojstva Georgea Floyd. U zemlji s najvećim brojem umrlih od bolesti COVID-19 na svijetu u to vrijeme, vojni avioni letjeli su nad New Yorkom, Philadelphijom, Washingtonom, Baltimoreom i Atlantom kako bi se "iskazala zahvalnost radnicima s prve linije". Svaki od tih "Blue Angel" i "Thunderbird" aviona vrijedan je na stotine milijuna dolara te sagorijeva na tisuće i tisuće litara goriva koji su se mogli uložiti u zdravstveni sustav i pomoć milijunima ljudi da premoste nezaposlenost ili da im se omogući da se uzdržavaju. No stvaranje "novog normalnog" (pilota koji lete u čast radnicima s prve linije) doslovno je bilo važnije od spašavanja ljudskih života. To je politika katastrofe koja je prikivala stvaran problem. A dok je vlada SAD-a slala vojne avione da se "iskaže zahvalnost radnicima s prve linije", u cijeloj Europi stvarao se novi oblik društvenosti – odnosno pljeskanje s balkona ili

pragova u ime solidarnosti s tzv. "esencijalnim radnicima". No ni ta gesta solidarnosti u stvarnosti nije gesta solidarnosti; to je bila "normalizacija" socijalnog distanciranja od samih (požrtvovnih) radnika koji su na tzv. "prvoj liniji", ne samo za vrijeme pandemije nego već desetljećima i tijekom povijesti. Čak i diskurs o zdravstvenim radnicima kao "herojima" još je jedan pokušaj predstavljanja pandemije kao neke vrste "prirodne katastrofe" ili "rata", umjesto da se zbilja shvati kao katastrofa koju je produbio – ili čak stvorio – svjetski kapitalizam. Ono što proces "normalizacije" skriva upravo je to koliko je nepredvidljiva i sporna – i samim time *politična* – svaka apokalipsa.

Ako je ikada postojala destruktivna ideologija dvadeset prvog stoljeća, onda je to ta mitologija "povratka na normalno", jednostavno zato što bi to značilo povratak kobnom krugu beskrajne ekspanzije, ekstrakcije i eksploatacije, koje su od samoga početka vodile višestrukim i simultanim eshatološkim prijetnjama s kojima se danas suočavamo (klimatska kriza, nuklearno doba, pandemija). Ova vrsta "normalnoga" – sustava temeljenog na ideologiji i stvarnosti "napretka" (ekspanzija, ekstrakcija i eksploatacija) – upravo je uzrok "prekretnica" s kojima se sada suočavamo.

Eshatološke prekretnice

Teza 6: Sada, više nego ikada prije, nismo suočeni samo s jednom eshatološkom prijetnjom, nego s višestrukim i simultanim prijetnjama koje mogu funkcionirati kao "prekretnice" koje vode do nepovratne planetarne promjene.

Termin "prekretnica", izrazito prihvaćen među klimatolozima danas, obično se referira na nelinearnu brzu promjenu u dijelovima klimatskog sustava, na brz preokret koji se događa kada se sustav ne može nositi sa sve većom promjenom. Sustav se nepovratno "preokreće" iz jednog stanja u drugo. Budući da se termin naširoko koristio u više disciplina (kemija, matematika, društvene znanosti, klimatologija), skupina znanstvenika nedavno je predložila jedinstvenu definiciju, prema kojoj "prekretnica" predstavlja "prag na kojem male kvantitativne promjene u sustavu uzrokuju nelinearan proces promjene koji pokreću unutarstemske mehanizmi povratnih informacija te neizbježno vodi kvalitativno različitom stanju sustava, što je često nepovratno".²⁰

---

20 Manjana Milkoreit et al., "Defining tipping points for social-ecological systems scholarship: an

Drugim riječima, globalno zatopljenje, oceanski toplinski valovi, topljenje morskoga leda i permafrosta, česte poplave, izumiranje vrsta: sve to može voditi kaskadi prekretnica na svjetskoj razini od kojih se ne bi samo pogoršali klimatski uvjeti nenastanljivog "staklenika", nego i isprovocirala nepovratna sustavna promjena. U studenom 2019. godine, na četrdesetu godišnjicu prve svjetske klimatske konferencije, od 11 000 znanstvenika iz 153 zemlje zatraženo je da izjave: "Dostižemo potencijalno nepovratne klimatske prekretnice – klimatske lančane reakcije koje bi mogle prouzrokovati značajne poremećaje u ekosustavima, društvu, i ekonomijama."²¹

Tijekom čitave svoje povijest, čovječanstvo se suočavalo s brojnim velikim katastrofama; moglo bi se čak reći da je povijest čovječanstva samo povijest katastrofa koje ljudi uspijevaju prebroditi. Međutim, prethodne krize nisu imale "prekretnice" koje je, s jedne strane, stvorilo samo čovječanstvo te, s druge, one nepovratne, koje vode novom zemaljskom sustavu koji nije samo izvan ljudske kontrole nego i mašte. Prekretnice u klimatskom sustavu, na što su nas znanstvenici i aktivisti globalnog klimatskog pokreta uporno upozoravali zadnjih desetljeća, sve više vode prema takvoj nepovratnoj prekretnici. Nema sumnje da je klimatska kriza veća eshatološka prijetnja, više nego ikada prije, pukotina koja nadilazi budućnost cijelog planeta, njegove biosfere pa i geologije. No što ako termin "prekretnica" upotrijebimo i za vrstu eshatologije koja se ne tiče samo klimatskih lančanih reakcija, nego i drugih *eschata* a koje su u potpunosti međusobno povezane i vjerojatno je da će pogoršati trenutnu situaciju? To zasigurno ne znači da je klimatska kriza samo još jedan apokaliptičan događaj koji slijedi druge koji su se već dogodili, ili da je to samo još jedna prijetnja u moru drugih. Želim reći da trebamo shvatiti kompleksnost i međupovezanost višestrukih eshatoloških prijetnji – klimatske krize, nuklearnog doba, pandemije – kako bismo minimalizirali šanse za planetarnu kaskadu "eshatoloških prekretnica".

A opet, u 2020. godini nije nedostajalo primjera takvih "eshatoloških prekretnica". Iako je pandemija bolesti COVID-19 utjecala na živote većine

---

interdisciplinary literature review", Environmental Research Letters, vol. 13, br. 3, 2018. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/aaaa75>.

21 "Climate crisis: 11,000 scientists warn of 'untold suffering'", Guardian, 5. listopada 2019. <https://www.theguardian.com/environment/2019/nov/05/climate-crisis-11000-scientists-warn-of-untold-suffering>.

svjetskog stanovništva kao nijedan događaj prije, ono što se odvijalo tijekom te prekretnice u ljudskoj povijesti nije samo širenje virusa. Nikada nije riječ samo o virusu. Više je simultanih prijetnji, procesa koji su međusobno povezani i koji povećavaju ozbiljnost dosad neviđenog izazova za čovječanstvo. Više eshatoloških prijetnji supostoje kao mogućnosti, ili čak kao alternativne stvarnosti: s jedne strane, u potpunosti su nepredvidljive (asteroid koji pogodi Zemlju posve je izvan ljudske kontrole), dok, s druge strane, ovise o nama kao jedinoj vrsti koja je uspjela doći do razine evolucije koja ne podrazumijeva samo sposobnost samouništenja, nego također i uništenja biosfere i vođenja drugih vrsta u izumiranje.

Tako da, ako s jedne strane imamo eshatološke prijetnje koje su posve izvan ljudske kontrole (poput asteroida, solarnih oluja i supervulkana), ono što prijetnje poput klimatske krize, nuklearnoga rata i doba pandemije otkrivaju dosad su neviđene opasnosti koje su stvorili ljudi i samim time su, možda, još uvijek dovoljno pod ljudskom kontrolom – sve dok ne dosegne-mo eshatološku "prekretnicu". Ova knjiga bavi se s pragom koji ćemo doseći s eshatološkim prijetnjama koje su možda još uvijek pod našom kontrolom – ali postaju sve više "supraliminalnima".

Izumiranje je "supraliminalno"

Teza 7: Ljudska vrsta sposobna je uništiti biosferu i istovremeno nije sposobna posve pojmiti ili predvidjeti sve posljedice te sposobnosti. Izumiranje je supraliminalno jer ide iznad granica našeg razumijevanja, ili čak naše mašte.

S izumom nuklearne bombe, ljudska su bića postala "gospodari apokalipse". Prema Güntheru Andersu, točno u tom trenutku – koji simbolizira Hirošima – povijest svih prošlih epoha svedena je na "puku pretpovijest". U prvoj epohi, svi su ljudi bili smrtni. U drugoj, sve se ljude moglo ubiti. A u trećoj epohi, ne samo da su ljudi smrtni ili da ih se može ubiti; cijelo čovječanstvo se "može ubiti". Sada smo dosegli četvrtu epohu, jer najvažnije pitanje više nije hoće li čovječanstvo nastaviti postojati ili ne, već hoće li biosfera – i sva živa bića – uopće postojati. Sa sudarom nuklearnoga doba i klimatske krize dosežemo razinu ljudske povijesti kada intenzitet i razmjer ove prijetnje postaju prevelikima da bismo ih mogli u potpunosti pojmiti.

Sada, kada su pandemija i veliki klimatski poremećaji postali "novo normalno", više no ikada jasno je: ako nastavimo s trenutnim razinama ekstrakcije i ekspanzije, jedini mogući ishod je izumiranje. A to sa sobom ne nosi samo izumiranje ljudske rase, nego i svih drugih vrsta. To će istovremeno značiti uništenje biosfere i anihilaciju semiosfere, jer neće više postojati nitko tko može dati značenje svijetu nakon kraja – ako nema svjedoka nema ni značenja. Pandemija bolesti COVID-19 zastrašujući je pogled (ili apokalipsa u značenju *apokalýptein*) u "supraliminalnu" magnitudu eshatoloških prijetnji koje više nisu ograničene na mogućnost potpunog klimatskog raspada ili nuklearnoga rata. Dodamo li toj eksplozivnoj eshatološkoj mješavini i smrtonosni virus, ni ne spominjući erupciju supervulkana, eto nas suočenih s eshatologijom koja je iznad naše sposobnosti poimanja ili zamišljanja.

Kako bi opisao ovu potpunu nesposobnost nošenja s nečim takvoga intenziteta, još 1956. godine, u prvom svesku svojeg djela *Zastarjelost čovjeka* (*Die Antiquiertheit des Menschen*), Anders je skovao termin "supraliminalno" (*überschwellig*). Pišući o nuklearnom dobu, izjavljuje kako su njegove posljedice "supraliminalne" u smislu da nadilaze granice našega razumijevanja.²² U kontrastu sa "subliminalnim", koje se odnosi na osjetilne podražaje koji su ispod granice svjesne percepcije, "supraliminalno" ide iznad te granice; doslovno je preveliko za pojmiti. A ide i iznad te granice jer ne postoji ljudsko biće koje može u potpunosti pojmiti pogled u budućnost bez povijesti.

Nuklearni rat ili klimatska katastrofa – ili oboje zajedno – ne bi bili povijesna katastrofa; ne bi se dogodili u povijesti, prije bi bili katastrofa *same* povijesti, istinski kraj povijesti. Sam kraj svijeta postao bi povijesno "supraliminalan". Trenutne eshatološke prekretnice "supraliminalne" su u smislu da ne idu samo iznad praga onoga što ljudi mogu pojmiti, doslovno idu izvan povijesti. Sve i da planet nastavi postojati, povijesti više ne bi bilo.

Vrijeme izvan "napretka"

Teza 8: Potrebna nam je eshatologija koja bi nas usmjeravala izvan redukcionističkog linearnog poimanja vremena utjelovljenog u kapitalističkom

22 Günther Anders, *Die Antiquiertheit des Menschen Über die Seele im Zeitalter der zweiten industriellen Revolution*. Beck, 2002. (1956.), str. 262–26.; i "Wenn ich verzweifelt bin, was geht's mich an? Gespräch mit Günther Anders", u Mathias Greffrath, ur., *Die Zerstörung einer Zukunft. Gespräche mit emigrierten Sozialwissenschaftlern*. Rowohlt, 1979, str. 19–57.

shvaćanju "napretka". Drugačiji kraj svijeta još uvijek je moguć ako budemo sposobni ponovno osmisliti naše poimanje vremena.

U siječnju 2020. godine, "Sat sudnjeg dana" časopisa *Bilten atomskih znanstvenika* prvi put je pomaknut na 100 sekundi do ponoći, ili, kako bi to znanstvenici rekli, "bliže apokalipsi više no ikada".²³ U objašnjenju te odluke, izjavili su da se "čovječanstvo nastavlja suočavati sa simultanim egzistencijalnim prijetnjama – nuklearnim ratom i klimatskom promjenom – zajedno s multiplikatorom prijetnje, kibernetički omogućenim informacijskim ratom, čime se društvu oduzima sposobnost odgovora."²⁴

Sat sudnjeg dana namješten je na sto sekundi do ponoći kada se smatralo da je virus ograničen na Wuhan, netom prije nego što smo se suočili s pandemijom koja će dodatno destabilizirati svjetski poredak. Istovremeno kada je "Zemlja stala", povijest je ubrzala. U nekoliko tjedana stotine milijuna radnika izgubilo je posao, milijarde ljudi živjelo je u uvjetima ograničenog kretanja i/ili u nekoj vrsti izolacije ili karantene. Uspostavljeno je globalno "stanje iznimke" koje nije samo utjecalo na ljudska društva i ekonomije, nego i na sam planet. Odjednom smo mogli opet čuti ptice i vidjeti divlje životinje u gradovima; mogli smo čuti planet i njegove seizmičke aktivnosti bolje no ikada prije – i to doslovno, jer je koronavirus "utišao" svijet.²⁵ No istovremeno je semiosfera bila prenapučena informacijskim ratom, svijet je bio pun lažnih vijesti te su mnoge zemlje vodili neodgovorni vođe, što je, doslovno, rezultiralo s više smrti – dovoljno je sjetiti se Borisa Johnsona, koji je i sam završio u bolnici nakon zaraze bolešću COVID-19 usljed umanjivanja zdravstvenih rizika koje zaraza predstavlja, ili Donalda Trumpa koji je otišao toliko daleko da predloži "ubrizgavanje dezinfekcijskih sredstava" za tretiranje virusa.

Dok barbarstvo danas raste do tog stupnja da je cijeli planet u opasnosti, moramo se sjetiti upozorenja Günthera Andersa: "Sada je sigurno da moramo trčati brže od naših prethodnika, čak brže od samog vremena; tako da preuzmemo tijekom vremena i osiguramo njegovo mjesto u sutrašnjici prije

---

23 <https://thebulletin.org/doomsday-clock/current-time/#>.

24 Ibid.

25 "These charts show how coronavirus has 'quieted' the world", National Geographic, 8. travnja 2020. <https://www.nationalgeographic.com/science/2020/04/coronavirus-is-quieting-the-world-seismic-data-shows/>.

nego samo vrijeme dostigne sutra."²⁶ Drugim riječima, naš herkulski zadatak sada nije samo pojmiti apokalipsu, nego zamisliti budućnost koja dolazi nakon apokalipse, krenuti u neumornu borbu za samu mogućnost budućnosti u ruševinama naše sadašnjosti. A to može početi tek kada shvatimo vrijeme kao ključnu komponentu bilo koje borbe koja može biti uspješna u ovom povijesnom zadatku. Dok se kasni globalni kapitalistički sustav uglavnom bavi kratkoročnošću, ono što je nama potrebno jest dugoročna perspektiva koja će uvijek biti vođena pitanjem kako će naše vrijeme – i naše djelovanje – utjecati na našu budućnost, ali i prošlost. Jer budućnost bez svjedoka ne ostavlja nikoga da se sjeća prošlosti.

Za razliku od dominantnog poimanja vremena temeljenog na ideologiji "napretka", trebamo osmisliti drugačije shvaćanje vremena – to je glavna poruka poglavlja o Maršalovim Otocima i posljedicama nuklearnog testiranja i otpada – koja će moći prenijeti "otkrivenje" u daleku budućnost čak i ako nema nikoga u budućnosti da dobije to upozorenje. Najveći poduhvat s kojim se čovječanstvo ikada susrelo može biti uspješan samo ako je temeljen na dubokom razumijevanju eshatoloških prekretnica s kojima smo suočeni kao i na dosad neviđenoj kolektivnoj akciji koja je istovremeno prostorna (lokalna, transnacionalna, planetarna) i temporalna (međugeneracijska solidarnost i predanost pravednoj i održivoj budućnosti što bi bilo jednako distribuirano na cijelom planetu i među svim vrstama).

Vrijeme izvan "napretka" također znači sljedeće: s jedne strane, živimo na planetu čija povijest, s ljudskom vrstom kao njezinim integralnim dijelom, datira unazad 4567 milijardi godina; s druge strane, upravo ljudska vrsta može samu sebe – kao i sve druge vrste – katapultirati u zaborav. Kada je Sat sudnjeg dana pomaknut na "sto sekundi do ponoći", upravo to vrijeme, dugo s jedne strane i kratko s druge, trebamo pojmiti. A umjesto da nas paralizira postapokaliptična melankolija, korisno je sjetiti se da je Paul Tillich interpretirao pojam *kairos* iz Novog zavjeta kao "vječni prodor u temporalno".²⁷ Umjesto vjere u eliminaciju nepredvidljivosti inherentne *chronosu* (izumu kalendara koji se mjeri "napretkom"), moramo rehabilitirati kairološke mo-

26 Günther Anders, "Apocalypse without kingdom". <https://www.e-flux.com/journal/97/251199/apocalypse-without-kingdom/>.

27 Paul Tillich, *The Protestant Era*. University of Chicago Press, 1948., str. 155.

gućnosti. Stvoriti pukotinu u *chronos*-vremenu, kroz koju bi napokon mogli zamisliti barem drugačiji kraj svijeta, a možda ga i osmisliti, što je glavni zadatak u vremenima nakon apokalipse.

Drugačiji kraj svijeta još uvijek je moguć

Teza 9: Naš jedini izbor sada je radikalna reinvenција svijeta – ili masovno izumiranje.

U zadnjem intervjuu koji je 1990. godine s Güntherom Andersom vodio Konrad Paul Liessman, zahvaljujući kojem svjedočimo prijeko potrebnom oživljavanju interesa za njegovo djelo, Anders tvrdi da je 1945. godine jedina prijetnja koja se istinski mogla klasificirati kao opasnost od kraja čovječanstva bio nuklearni rat. "Činjenica što sada", kaže Anders, "imamo mnogo metoda za počinuti samoubojstvo samo po sebi ne mijenja osnovne aspekte mojih analiza nuklearne situacije. No da, priznajem, danas imamo izbor."²⁸

U vrijeme ovoga posljednjeg intervjua, koliko god da je situacija već tada bila zabrinjavajuća, svijet još nije bio dosegao eshatološku prekretnicu kojoj svjedočimo danas – točno tri desetljeća kasnije. Da usporedimo, dok je 2020. godine Sat sudnjeg dana namješten na sto sekundi prije ponoći, 1990. godine još je uvijek na deset minuta do ponoći. Sve i da je sudaranje nuklearnog doba i klimatske krize već počelo (i nastavilo se tijekom sljedećih desetljeća u obliku još uvijek postojećih nuklearnih testiranja), 1990. već su bile godine "kraja povijesti" – razdoblja koje je slavilo pad željezne zavjese i pad "realsocijalizma" u cijelom svijetu. Umjesto *izumiranja*, na obzoru je još uvijek bila naizgled beskrajna *ekspanzija* kapitalizma i "liberalne demokracije", kao posljednjeg stadija ljudske povijesti. No čak ni "sretne" 1990. nisu bile ravnomjerno raspoređene; dovoljno je spomenuti ljudske žrtve i golema curenja nafte kao posljedice rata u Kuvajtu i Iraku, strašnu ljudsku tragediju u Ruandi i krvavi raspad Jugoslavije. Tada, s novim tisućljećem, došao je 11. rujna 2001. godine – prvi veliki udarac teoriji "kraja povijesti" – kojem je uslijedila svjetska financijska kriza 2007./2008. godine, ujedno vodeći u desetljeće mjera štednje i desetljeće prosvjeda, uključujući Occupy Wall Street, tzv. "Arapsko proljeće" i globalni klimatski pokret. Nakon desetljeća rastućih

---

28 "The life of Günther Anders (1902. – 1992.)", Internationale Günther Anders Gesellschaft. <https://www.guenther-anders-gesellschaft.org/vita-english>.

nejednakosti i daljnje ekspanzije kapitalizma koji su već vodili svim vrstama morbidnih simptoma poput autoritarnog kapitalizma i ekofašizma, 2020. godine svijet je pogodila epidemija, rezultirajući dubokim produbljivanjem trenutne krize. Tijekom ta tri desetljeća, od 1990. do 2020. godine, klimatska kriza i nuklearna prijetnja nisu nestale; naprotiv, što smo bliže 2020. godini, te su se eshatološke prijetnje multiplicirale i proširile.

Kao što postaje jasno milijunima ljudi na svijetu, trenutni svjetski sustav, temeljen na beskrajnoj ekstrakciji, eksploataciji i ekspanziji, ide prema takvim eshatološkim prekretnicima i situaciji u kojoj je, na primjer, nuklearni rat vjerojatniji upravo kao rezultat klimatske promjene i opće nestabilnosti. A ona se ne odražava samo na biosferi, nego i na semiosferi, što uključuje politike kao i geopolitike. I obrnuto: trenutna geopolitička nestabilnost i ekonomija vođena autoritarizmom i rastom vode produbljenju klimatske krize. Drugim riječima, što se više bude pogoršavala trenutna klimatska kriza, kritičnije će biti političke i geopolitičke tenzije koje bi mogle dovesti do puno kobnije nuklearne katastrofe od Černobila, ili čak smrtonosnije pandemije, usporedo s kojom bi trenutna kriza bolesti COVID-19 izgledala samo kao fusnota još veće tragedije. A što se više politika bude definirala kao da "ne postoji alternativa" (zloglasna politika TINA-e), sve više će nam jedini izbor postati duboka društvena transformacija ili *izumiranje*. Ono što se "razotkriva" u godinama globalne katastrofe nesposobnost je trenutnog kapitalističkog svjetskog sustava da se nosi s višestrukim i simultanim eshatološkim prijetnjama s kojima se čovječanstvo sada suočava. Zapravo, upravo je ovaj svjetski sustav to što ubrzava i vodi prema nelinearnoj radikalnoj promjeni zemljina sustava, a to će biti nepovratno.

Nije sve tako tmurno. Čak i usred naše putanje prema pravom ništavilu, postoji pukotina kroz koju prolazi svjetlost. Čak i s postapokaliptičnom melankolijom što se širi brže od virusa, čak i s konstantnom "normalizacijom" i uvođenjem "novog normalnog", postoji izbor. To je, između ostaloga, također i izvorno značenje termina "kriza", od grčke riječi κρῖσις. Kriza označava prekretnicu koju je isprovocirala hitna situacija na koju moramo odgovoriti donošenjem odluke ili izborom. Godina 2020. bila je takva prekretnica, katapultirajući čovječanstvo u budućnost "poslije apokalipse" u kojoj su svi suočeni s odlukom: hoćemo li nastaviti s "novim normalnim", ekspanzivnim i ekstraktivnim kapitalizmom koji nas tjera prema masovnom izumiranju,

ili smo sposobni i dovoljno odlučni za reinenciju svijeta na takav način da možemo minimalizirati – ako ne i onemogućiti – eshatološke prijetnje (klimatsku krizu, nuklearno doba, pandemiju) koje su možda još uvijek pod ljudskom kontrolom?

Krajem svibnja 2020. godine, dok još uvijek bjesni bolest COVID-19, na zidu u Minneapolisu osvanuo je grafit ispisan velikim crnim slovima: "DRUGAČIJI KRAJ SVIJETA JE MOGUĆ". Pojavio se nakon brutalnog policijskog ubojstva Georgea Floyd. Verzija je to slogana orijentiranog prema budućnosti, "drugačiji svijet je moguć", koji je postao slavan tijekom antiglobalističkog pokreta 2000-tih. U samo dva desetljeća, *Zeitgeist* se očito promijenio: od parole Svjetskog socijalnog foruma završili smo s prema kraju orijentiranim sloganom zadnjeg i sljedećeg desetljeća. Kao što nas Pablo Servigne, Raphaël Stevens i Gauthier Chapelle podsjećaju u svojoj zadnjoj knjizi, *Another End of the World Is Possible: Living the Collapse (and Not Merely Surviving It)*, francuska verzija grafita već se 2010. godine pojavila na Sveučilištu u Nanterreu – *Une autre fin du monde est possible*.²⁹ A neovisno o njegovu porijeklu ili lokaciji, upravo je taj slogan obilježio početak desetljeća nakon financijskog kraha 2007./2008. godine, desetljeća mjera štednje, rastućeg fašizma i svjetskih prosvjeda, što nas dovodi do ovog trenutka – u vrijeme pisanja knjige još uvijek tekuće 2020. godine, u kojoj se čini da ova poruka savršeno hvata naš trenutni apokaliptični *Zeitgeist*. Nada (lišena optimizma) da je barem drugačiji kraj još uvijek moguć, pa i usred pandemije bolesti COVID-19 i virusa strukturnog nasilja.

Termin koji francuski autori predlažu za nošenje s mogućim globalnim kolapsom je "kolapsozofija", koja polazi od stroge domene znanosti i približava se pitanjima etike i emocija, filozofije i metafizike. Glavni projekt nije im samo shvatiti katastrofe, nego ih živjeti, uključujući patnju, "ne uključujući radost ili mogućnost budućnosti".³⁰ Nažalost, tek sam završavajući knjigu naišao na djelo Servigne i ostalih, kao i druge nedavne pokušaje usmjerene ne samo na nalaženje smisla u "apokalipsi", već i predlaganje načina kako

---

29 Pablo Servigne, Raphaël Stevens and Gauthier Chapelle, *Another End of the World Is Possible. Living the Collapse (and Not Merely Surviving It)*, prev. Geoffrey Samuel, Polity, 2020

30 Ibid.

se s njome nositi. Osim "kolapsozofije" i "prosvijećenog naviještanja kraja"³¹ Jean-Pierrea Dupuyja, jedan od inspirativnih pristupa apokalipsi bila je i "feministička kontraapokalipsa" kakvu je zamislila Joanna Zylinska.³² Iako ne temelje uvijek svoj rad na onome Günthera Andersa, čiji je utjecaj još uvijek temelj ove knjige, ono što ovi – i zasigurno mnogi drugi koje ne spominjem – projekti imaju zajedničko potraga je za novom etikom u onome što je Anders nazvao "vremenom kraja", ili tome što nazivam vremenom "poslije apokalipse".

Slogan "Drugačiji kraj svijeta je moguć" koji se nastavlja pojavljivati na zidovima i po ulicama u cijelom svijetu možda znači sljedeće: ako će se svijet kakav poznamo okončati u nekom trenutku – bilo za 10, 100 ili 1000 godina – te se, zapravo, okončava svaki dan, on još uvijek ne mora skončati na ovakav način. Još uvijek ne mora skončati u gušenju zbog respiratornog virusa – ili gubljenja prava na disanje zbog virusa rasizma (policijska umorstva i strukturno nasilje) i pandemije kapitalizma (zagađenja zraka, uništenja prirode, konzumacije mesa, klimatske krize). Kao što ću predložiti u Post scriptumu ove knjige, posvećenom svijetu nakon "otkrivenja" bolesti COVID-19, trenutna pandemija nesumnjivo je najvažniji događaj našeg vremena (istinski planetaran događaj koji utječe na sve). No najviše zabilježene temperature na Arktičkom krugu krajem lipnja 2020. godine ili utjelovljenje postojeće nuklearne prijetnje trebali bi izazvati jednaku pažnju širom svijeta, odlučnu kolektivnu reakciju i dosad neviđeno djelovanje, baš kao i u slučaju bolesti COVID-19. Trebalo bi nam to zaokupiti svaki udah, svaku misao i osjećaj, politiku – i etiku. Trenutna pandemija nije samo posljedica sve gore klimatske krize i destruktivnog odnosa ljudi prema drugim vrstama, istovremeno je "otkrivenje" o mnogo većem katastrofalnom događaju koji nije samo puno smrtonosnija pandemija koja će tek doći, već je sudar nuklearnog doba i klimatske krize koji se već događa.

A ovo "otkrivenje", poput bilo kojeg drugog, suočava nas s izborom. Hoćemo li na njega odgovoriti daljnjim uništavanjem sustava javne zdravstvene zaštite i žrtvovanjem "esencijalnih radnika", uništavanjem biosfere i klanjem

31 V.: Jean-Pierre Dupuy, *The Mark of the Sacred*. Stanford University Press, 2013.

32 Joanna Zylinska, *The End of Man: A Feminist Counterapocalypse*. University of Minnesota Press, 2018.

životinja, građenjem kibernetičkih kuća i kibernetičkih kamiona ili maštanjem o bijegu na Mars i luksuznim nuklearnim bunkerima na Novom Zelandu, kupovanjem postapokaliptičnih proizvoda i "smiješenjem očima" iznad naših pomodnih zaštitnih maski? Ili ćemo koristiti naš intelekt i maštu, snažan osjećaj za transnacionalnu pravdu i međugeneracijsku solidarnost kako bismo nadišli apokalipsu, sam pojam vremena "napretka"?